

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 29^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1992

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΧΑΡΑΥΓΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ Κ. ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

Οι πολιτικοί επιστήμονες συμφωνοῦν ὅτι ἡ πολιτικὴ γεννήθηκε στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Μερικοὶ ὑποστηρίζουν ὅτι αὐτὸ ἔγινε κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους καὶ μάλιστα ὅτι πρῶτοι πολιτικοὶ ἄνδρες τοῦ κόσμου ὑπῆρξαν οἱ Ἕλληνες νομοθέτες καὶ ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς τυράννους. Αὐτὲς οἱ ἐκτιμήσεις προκύπτουν ἀπὸ τοὺς ἐπισημονικούς ὀρισμούς ποὺ προτείνονται γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ τὸν πολιτικό.

Δὲν ἔχει προσεχθεῖ ὅτι τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε γιὰ τὸν Σόλωνα καὶ τὴν ἐποχὴ του μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ παρακολουθήσουμε τὴ γένεση ἑνὸς συγκεκριμένου ἀρχαίου πολιτικοῦ. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦν τέσσερες ἐνότητες ποὺ μποροῦμε νὰ ἐπιγράψουμε: (1) ἡ κοινωνικὴ κρίση, (2) ἡ πολιτικοποίηση τοῦ Σόλωνα, (3) ἡ πολιτικὴ παρέμβαση τοῦ Σόλωνα, (4) ὁ ἀπολογισμὸς αὐτῆς τῆς παρεμβάσεως ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Σόλωνα.

1. Ἡ κρίση

Ἡ ἀθηναϊκὴ κοινωνία εἶχε περιπέσει σὲ δξότατη κρίση περὶ τὸ 600 π.Χ. Ὅλο καὶ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς μικροὺς ἰδιοκτῆτες ἀδυνατοῦσαν νὰ ἐξοφλήσουν χρῆνὴ ποὺ εἶχαν συνάψει δανειζόμενοι ἀγροτικὰ προϊόντα σὲ ἐποχὲς σιτοδείας ἀπὸ τοὺς μεγάλους γαιοκτῆτες ποὺ ἦσαν οἱ εὐπατριῖδες. Τὰ ἐνυπόθηκα κτήματα τῶν ὀφειλετῶν περιέρχονταν στοὺς δανειστές. Οἱ ὀφειλέτες πιεζόμενοι ἀπὸ τὴν ἀνάγκη, συνῆπταν νέα δάνεια μὲ ὑποθήκη, τώρα, τὰ σώματά τους καὶ τὰ σώματα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας τους. Ἐτσι οἱ δανειστές ἀποκοτοῦσαν τὸ δικαίωμα νὰ κάμουν δούλους τοὺς ὀφειλέτες, τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τους. Χειρότερο' ἀκόμη: πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Ἀθηναίους δούλους πουλιόνταν σὲ ξένους. Ἄλλοι Ἀθηναῖοι ἀπει-

λοῦνταν μὲ τὴν ἴδια τύχη. Τὰ πλῆθη τῶν παθόντων καὶ ἐκείνων ποὺ βρίσκονταν στὰ πρόθυρα αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἀπαιτοῦσαν κατάργηση τῶν χρεῶν καὶ τὴν ἄρση τῶν συνεπειῶν τους. Οἱ πὺδ σκληροτράχηλοι ἀπὸ τοὺς δανειστὲς ἀρνοῦνταν νὰ προβοῦν σὲ παραχωρήσεις.

2. Ἀπὸ τὴν Ἠθικὴ στὴν Πολιτικὴ

Ὁ Σόλων πρωταγωνίστησε στὴν διατύπωση ἰδεῶν γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῆς κρίσης. Ἦταν εὐπατρίδης, καὶ μάλιστα μέλος ἑνὸς ἀπὸ τὰ ἐπιφανέστερα γένη τῶν Ἀθηνῶν. Δὲν ἦταν ὅμως περιορισμένος στὸν κύκλο τῶν ὁμοίων του. Εἶχε ἐμπορευθεῖ, ταξιδέψει, ἀποκτήσει ἐμπειρίες καὶ πνευματικὴ εὐκνησία. Εἶχε ἀναδειχθεῖ ὡς πολίτης καὶ πατριώτης. Ἀπολάμβανε, προφανῶς, κύρος μεγαλύτερο ἀπὸ κάθε ἄλλον Ἀθηναῖο, ἀφ' ὅτου, ἀναπτερόνοντας τὸ ἠθικὸ τῶν συμπολιτῶν του, τοὺς εἶχε ὠθήσει νὰ ἀνακτήσουν τὴ Σαλαμίνα ἀπὸ τοὺς Μεγαρεῖς. Τώρα ἐξέφραζε τὸν πόνο του γιὰ τὸν κοινωνικὸ σπαραγμὸ, ἐπέκρινε ἐκείνους ποὺ θεωροῦσε ὑπεύθυνους γ' αὐτὸν καὶ διατύπωνε προτάσεις σωτηρίας. Τρία ἀπὸ τὰ σωζόμενα, ἐν ὄλω ἢ ἐν μέρει, ποιήματα τοῦ Σόλωνα σημαδεύουν ἰσάριθμα βήματά του πρὸς τούτῃ τὴν κατεύθυνση.

Τὸ παλαιότερο ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἡ ἐλεγεία ποὺ ἀρχίζει μὲ προσευχὴ στὶς Μοῦσες (D I)¹. Σ' αὐτὸ τὸ ποίημα παρουσιάζονται τρία θέματα σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα.

Τὸ πρῶτο θέμα εἶναι κήρυγμα ἐναντίον τοῦ ἄδικου πλουτισμοῦ. Ἡ ἀδικία, τονίζει ἐκεῖ ὁ Σόλων, ἐπισύρει τὴ θεία τιμωρία ἀργὰ ἢ γρήγορα:

Πλούτη ποθῶ νὰ ἔχω. Μὰ ὄχι μ' ἀδικιᾶς νὰ τ' ἀκοπήσω.

Γιατὶ μὰ μέρα φτάνει ἡ Δίκη.

Τὰ πλούτη ποὺ θεοὶ δίνουν μένουν γιὰ πάντα ἀκέρτα.

Κεῖνα ποὺ οἱ ἄνθρωποι τιμοῦμε, ἀπὸ ὕβρη κινημένοι,
ἀντίθετα ἔρχονται μὲ τὴν τάξη.

Ἀπὸ ἄδικα ἔργα ἀναγκασμένα, ὑπακοῦνε ἄθελά τους.

Καὶ ἡ Συφορὰ μαζί τους γρήγορα φτάνει.

Λιγιστὴ γεννιέται, σὰν τὴ σπίθα.

Ἀρχίζοντας μικρὴ, βαρύνει τελειώνει.

Δὲ χαίρονται πολὺν καιρὸ τῆς ὕβρης ἔργα.

1. Τὰ σύμβολα D I καὶ ἐξῆς παραπέμπουν στὴν ἔκδοση τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Σόλωνα μέσα στὴν ἔκδοση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων λυρικῶν ἀπὸ τὸν E. Diehl, *Anthologia Graeca*.

Καὶ ὁ Δίας ὡς τὸ τέλος ὄλα βλέπει.
 Ὡσὰν ξαφνικὰ τὰ σύννεφ' ἄνεμος, τὴν ἄνοιξη, γοργὰ σκορπίζει,
 ἀφοῦ συντάραξε τῆς θάλασσας τῆς κυματούσας καὶ ἀτρούγητης τὰ βάθη
 καὶ ἔτρεξε πάνω ἀπὸ τῆ γῆ τῆ σιτοφόρα,
 τοὺς ὁμορφους σαρώνοντας τοὺς κάμπους
 καὶ σηκώθηκε ὡς τῶν θεῶν τὴν ἔδρα, τὰ ψηλὰ οὐράνια,
 καὶ πάλι ξαστερώνει
 καὶ τοῦ ἡλιου ἀστράφτει ἢ λάμψη σ' ὄλη τὴν πλούσια γῆ, ὠραῖο,
 καὶ σύννεφο οὔτ' ἓνα δὲν ξανοίγεις
 ἔτσι ἔρχεται καὶ τοῦ Διὸς ἢ τιμωρία.
 Δὲν εἶν' ὀξύθυμος σὰν τοὺς θνητούς,
 ὡστόσο ποτὲ ἁμαρτωλὸς δὲν τοῦ ξεφεύγει
 καὶ πάντως φανερώνεται στὸ τέλος.
 Ἔνας πληρώνει γρήγορα, ἀργὰ ὁ ἄλλος.
 Καὶ ἂν κάποιοι ξέφυγαν καὶ δὲν τοὺς βρῆκε ἢ μοῖρα, μιὰ μέρα φτάνει,
 καὶ τότε γιὰ τὰ ἔργα τους πληρώνουνε ἄθῳοι,
 τὰ τέκνα τους ἢ ἢ γενιά τους, πάρα πίσω.

Στὴ συνέχεια τοῦ πρώτου θέματος ἔρχεται τὸ δεύτερο: Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔρμαιο τῆς Μοίρας.

Ἡ Μοῖρα, βέβαια, φέρνει καὶ τὸ κακὸ καὶ τὸ καλὸ στοὺς ἀνθρώπους.
 Τὰ δῶρα ποὺ οἱ ἀθάνατοι στέλνουν θεοὶ ἄφενκα φθάνουν.
 Κάθ' ἔργο ἔχει κίνδυνο.
 Ἀρχίζοντας, κανεὶς δὲν ξέρει ποῦ θὰ ξετελέψει.
 Ὅπου σωστὰ πασχίζει νὰ δουλέψει
 ἀπὸ ἀστοχία του πέφτει σὲ συμφορὰ μεγάλη.
 Κείνου ποὺ κακὰ δουλεύει
 καλὴ ὁ Θεὸς τοῦ δίνει συντυχία γιὰ ὅ,τι πράξει
 καὶ τὸν γλυτώνει ἀπὸ τὴν ἀμναλιά του.

Χωρὶς διακοπὴ ἔρχεται τὸ τρίτο θέμα : ἡ ἀπληστία:

Κανένας δὲ βλέπει τοῦ πλουτισμοῦ ἓνα τέρμα.
 Ὅσοι τὰ πιὸ πολλὰ κατέχουν, διπλάσια κνηγᾶνε.
 Ποιὸς θὰ μπορέσει ὄλους νὰ χορτάσει;

Καὶ τὸ ποίημα τελειώνει μὲ μιὰ σύντομη ἀναφορὰ στὸ πρῶτο θέμα:

Οἱ θεοὶ δίνουσι, βέβαια, στοὺς θνητοὺς κέρδη.
 Μὰ φταῖνε οἱ θνητοὶ γιὰ τὴν συφορὰ πὸν ὁ Δίας
 γιὰ τιμωρία, πότε στὸν ἕνα, πότε στὸν ἄλλον στέλνει.

Αὐτὸ τὸ ποίημα δὲν ἔχει ἕχρος πολιτικοῦ λόγου. Ὁ Σόλων ἐπιχειρεῖ νὰ ἀνα-
 χαιτίσει τὴν κοινωνικὴ κρίση μὲ τὴ διακήρυξη ἠθικῶν καὶ θεολογικῶν ἀρχῶν (1) ἢ
 ἀδικία τιμωρεῖται, γιὰτὶ παραβιάζει τὴ θεία τάξη, (2) ἢ ζωὴ εἶναι γεμάτη ἀβεβαιό-
 τητες, οἱ ἐλπίδες εἶναι φροῦδες, καλὰ καὶ κακὰ ἔρχονται ἀπὸ τοὺς θεοὺς. Αὐτὲς
 οἱ ἀρχές, πρῶτον, ἀνάγονται στὴν παραδοσιακὴ ἰδεολογία, δεύτερον, ἔβρισκαν σύμ-
 φωνους καὶ τοὺς ἀριστοκράτες καὶ τὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα, πὸν εἶχε
 ἐκφράσει ὁ Ἡσίοδος ἕνα αἰῶνα νωρίτερα. Ὡστόσο, ἡ πρώτη ἠθικὴ ἀρχή — τῆς
 θείας δίκης πὸν πάντως βρῖσκει τοὺς ἄδικους — λειτουργοῦσε εἰδικότερα ὡς ἀπειλὴ
 ἐναντίον ἐκείνων πὸν συγκεντρώνουν πλοῦτη ἀδικώντας τοὺς ἀσθενεστέρους. Ἡ δεύ-
 τερη ἠθικὴ ἀρχή, ἀντίθετα, λειτουργοῦσε ἀμφίσημα σὲ κοινωνικὸ ἐπίπεδο. Κλονί-
 ζοντας τὴν ἐμπιστοσύνη στὶς ἀνθρώπινες ἐπιτυχίες καὶ στὴ σταθερότητα τῶν ὑλικῶν
 ἀγαθῶν, ἔμοιαζε βέβαια νὰ κόβει κάπως τὴ δύναμη ἐκείνων πὸν θήρεσαν πλοῦτη καὶ
 δύναμη. Ὅμως ὑψώνοντας τὴ Μοίρα πάνω ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη εὐθύνη καὶ παρη-
 γορώντας γιὰ τὶς ἀτυχίες, ἀποδυνάμωσε τὴν ἀντίσταση τῶν πασχόντων. Τὸ τρίτο
 μοτίβο, τῆς ἀπληστίας, ὁ Σόλων δὲν τὸ συνόδευσεν μὲ ἀπειλή, ἀλλὰ μὲ ἀποδοκιμασία.

Σὲ νεότερο ποίημά του (D 3) ὁ Σόλων ἐγκαταλείπει τὸ ἠθικὸ κήρυγμα καὶ
 διατυπώνει κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς ἀναλύσεις, χρησιμοποιεῖ πολιτικὲς ἔννοιες καὶ
 προτείνει πολιτικὴ λύση.

Ἀρχίζει τονίζοντας: ἢ Ἀθήνα κινδυνεύει ὄχι ἀπὸ τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς
 ἴδιους τοὺς Ἀθηναίους:

Ἡ πόλις μας ποτὲ δὲ θὰ χαθεῖ ἀπὸ γραπτὸ τοῦ Δία
 καὶ θέλημα τῶν θεῶν τῶν μακαρίων,
 τόση πὸν εἶναι ἡ δύναμη τῆς μεγαλόκαρδης προστάτισσάς μας
 τῆς Ἀθηνᾶς Παλλάδας, τῆς κόρης τοῦ παντοδύναμου Δία

.....
 Ὁ ἴδιος ὁ λαὸς τῆς καταστρέφει τὴ μεγάλη πόλις, ἀπὸ τρέλα.

Στὴ συνέχεια ὁ Σόλων ὀνομάζει ρητὰ τὸ κακὸ καὶ τοὺς ὑπεύθυνους. Τὸ κακὸ,
 τὸ λέει «φιλοχρηματία», καὶ περιγράφει συγκεκριμένους ἐκδηλώσεις του. Ὡς ὑπά-
 τious καταγγέλλει τοὺς εὐγενεῖς καὶ τοὺς ἀρχηγούς τοῦ λαοῦ.

Φιλοχρηματία τοὺς πολίτες παρασύρει.

Ἄδικα πράγματα ἔχουν στὰ μυαλά τους οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ πλήθους.

Μὲ τὴν ἀποκοτιά τους νὰ πάθουν κινδυνεύουν.

Τὴν ἀπληστία τους νὰ συγκρατοῦν δὲν ξέρουν
οὔτ' ἤσυχά νὰ χαίρονται τὸ τωρινὸ τους πανηγύρι,
πλουτοῦν συρόμενοι ἀπὸ ἄδικα ἔργα.

Ἄφοβα κλέβουν ἱερὰ καὶ δημόσια.

Καὶ γιὰ ν' ἀρπάξουν ἔρχονται δῶθε καὶ κεῖθε.

Τώρα ὁ Σόλων ξεφεύγει ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῆς πολιτικῆς. Εἰσάγει μιὰ ὑπερβατικὴ δύναμη, τὴ Δίκη, καὶ τὴν παρουσιάζει νὰ ἐπιφέρει δεινὰ ὄχι στοὺς ἄδικους μόνον, ἀλλὰ σὲ ὅλη τὴν πόλη.

Δὲ σέβονται τῆς Δίκης τὰ φοβερὰ θεμέλια.

Ἐκείνη ὅμως καλὰ ξέρει ὅσα γίνονται καὶ γίναν.

Δὲ μιλάει, ἀλλὰ πάντως — ἀργότερα ἢ τώρα —
νά, φτάνει τὴν πληρωμὴ νὰ πάρει.

Ἀπλώνεται σ' ὅλη τὴν πόλη, γρήγορα σκλάβά της τὴν κάνει.

Ἀμάχη ξεσηκώνει, ἀδελφοκτόνο πόλεμο ξυπνάει,
πολλῶν τῆ θαλερῆ θερίζει νιότη.

Ὅποτε ὁ Σόλων ἐπιστρέφει στὸ πολιτικὸ ἔδαφος, περιγράφει κοινωνικὰ δεινὰ καὶ δακτυλοδεικτεῖ τοὺς ὑπεύθυνους:

Ἡ πόλη ἢ ἀκριβῆ γρήγορα μαραζώνει.

Κακόβουλοι τῆ λιώνουν, πὺν ἀγαπᾶνε
σὲ μυστικὲς συνάξεις νὰ συχνάζουν.

Αὐτὲς οἱ συφορὲς στριφογυρίζουνε στὴν πόλη.

Καὶ πολλοὶ φτωχοὶ σὲ ξένη φτάνουν γῆ,
μὲ ἄπρεπα δεσμὰ δεμένοι, πουλημένοι,
ἀναγκασμένοι μὲ βία νὰ βαστάζουν
ἔργα βαριά πὺν ρίχνονται σὲ δούλους.

Συνεχίζοντας, ὁ Σόλων τονίζει ὅτι τὸ δημόσιο κακὸ πλήττει ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινότητος τῶν Ἀθηναίων.

Ἡ δημόσια συφορὰ στοῦ καθενὸς τὸ σπίτι φτάνει.

Οἱ ἀλόπορτες δὲ μποροῦνε πιά νὰ τὴν κρατήσουν.

Πάνω ἀπὸ τὸν μαντρότοιχο περνάει καὶ βρίσκει πάντως
καὶ κείνον πὺν πῆγε νὰ κρυφτεῖ στὸ βάθος τοῦ θαλάμου.

Καὶ ὁ Σόλων τελειώνει προτείνοντας πολιτικὴ λύση. Τὴν ὀνομάζει «ἐννομία» καὶ περιγράφει τὶς συνέπειες ποὺ θὰ ἔχει. Βέβαια, τὴν ἐννομία τὴν προσωποποιεῖ ὁ Σόλων. Ἄλλὰ τοῦτο εἶναι εὐλόγο καὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ του — ἐποχὴ ποὺ δὲ σκέπτεται ἀκόμη ἀφηρημένα, ὥστε νὰ συλλαμβάνει ἀξίες καὶ ιδιότητες, ἀλλὰ δυνάμεις ποὺ συμπεριφέρονται σὰν πρόσωπα — καὶ γιὰ τὸ εἶδος τοῦ λόγου ποὺ χρησιμοποιεῖται — ποὺ δὲν εἶναι δοκίμιο, ἀλλὰ ποίηση.

Ἡ ψυχὴ μου νὰ κηρύξω λέει στοὺς Ἀθηναίους
 ἢ δυσνομία πὼς στὴν πόλη πολλὰ κακὰ γεννάει.
 Ἡ ἐννομία δ' ἄρτια καὶ εὐκοσμο τὰ κάνει
 καὶ γρήγορα τοὺς ἀδικούς ἀλυσσοδένει,
 τὰ τραχιά λειαινει, τὴν ἀχορταγιά τὴν κόβει, τὴν ὕβρη διαλύει,
 τ' ἄνηθ τῆς συφορᾶς ξεραίνει πρὶν ἀνοίξουν,
 τὶς ἄνομες δικαστικὰς ἀποφάσεις διορθώνει,
 τῆς περηφάνειας τὰ καμώματα ἡμερώνει,
 τὸ διχασμὸ ἐμποδίζει κακὸ νὰ φέροι
 τῆς καταραμένης τὴν ὀργὴν ἀμάχης σταματάει.
 Ὅλα σωστὰ καὶ τέλεια στὴν κοινωνία νὰ 'ναι κάνει.

Ἡ ἐννομία κατὰ τὸν Σόλωνα ἐξασφαλίζει λοιπὸν δικαιοσύνη, ἁρμονία, κοινωνικὴ εἰρήνη. Ἐνῶ, ἓνα αἰὼνα νωρίτερα, ὁ Ἡσίοδος ἐξέφραζε τὴ γνώμη ὅτι ἡ ἐπικράτηση τοῦ δικαίου ἐπιφέρει ὕλικά ἀγαθά².

Σὲ ἐπόμενο ποίημα (D 4) ὁ Σόλων προχωρεῖ περισσότερο: καλεῖ τοὺς ὑπαίτιους τῆς κοινωνικῆς κρίσης νὰ αὐτοπεριορισθοῦν καὶ τοὺς ἀπειλεῖ:

Μαλακῶστε τῆς καρδιᾶς σας τὴ σκληρόαδα,
 χορτασμένοι ἀπὸ πλοῦτη, σεῖς, ποὺ εἶστε
 περιμαζέφετε τὴν ἄμετρον τὴν ἐπαρσὴ σας.
 Δὲ θὰ σκύνουμε κεφάλι. Κι' ὅσα ἔχετε θὰ χάστε.

3. Ἡ πολιτικὴ παρέμβαση

Ἡ πλειοψηφία τῶν Ἀθηναίων πολιτῶν ἀνέδειξε τὸν Σόλωνα ἐπώνυμο ἄρχοντα γιὰ τὸ ἔτος 594/3 π.Χ. καὶ τὸν περιέβαλε μὲ ἔκτακτες ἐξουσίες ὡς «διαλλακτὴ» καὶ «νομοθέτη». Ὁ Σόλων ἔσπευσε νὰ καταργήσῃ τὰ χρῆη ποὺ ἐκκρεμοῦσαν, ἀπελευθέρωσε ἐκείνους ποὺ εἶχαν χάσει τὴν ἐλευθερία τους καὶ ἀπαγόρευσε τὸ

2. Ἡσίοδος, Ἔργα καὶ Ἡμέραι, 225-227 καὶ 280-281.

δανεισμό με υποθήκευση της ελευθερίας του όφειλέτη. Έπειτα ανασυνέταξε το πολίτευμα: Εισήγαγε τους πτωχότερους Ἀθηναίους στην Ἐκκλησία του Δήμου. Έδωσε σ' αυτό το σώμα περισσότερα δικαιώματα, μεταξύ άλλων την εκλογή των Ἀρχόντων. Ίδρυσε ένα σώμα αίρετών εκπροσώπων όλων των Ἀθηναίων πολιτῶν, πού ονόμασε «Βουλή», γιά νά εξετάζει προκαταβολικά τὰ νομοσχέδια πού θά ψήφιζε τελικά ἡ Ἐκκλησία του Δήμου. Ἐπίσης ἴδρυσε δικαστήρια ἀπό πολίτες κληρωτοὺς καὶ ὀρκωτοὺς, γιά νά δικάζουν ὑποθέσεις πού ὡς τότε δικάζονταν ἀπό τοὺς Ἀρχοντες. Ἐπὶ πλέον ἔδωσε σέ κάθε πολίτη τὸ δικαίωμα νά καταγγέλλει ἀδικήματα καὶ παρανομίες ἀρχόντων. Ὁ Σόλων δὲν ἔθιξε τὴ διάκριση τῶν Ἀθηναίων σέ τέσσερες τάξεις μέ βάση τὸ ὕψος τῶν εἰσοδημάτων τους, καθὼς καὶ τὴν ἀντίστοιχη κλιμάκωση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Νομοθέτησε ὅμως ὅτι στὸ ἐξῆς θά λογαριάζονταν ὄχι μόνον τὰ ἀγροτικά εἰσοδήματα, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα πού προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἀσκηση ἐπιτηδευμάτων ἢ ἐμπορίου.

4. Ἀπολογισμὸς

Φυσικά, οἱ σολώνειες μεταρρυθμίσεις ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά στοίχισαν στοὺς πλούσιους οικονομικὲς καὶ πολιτικὲς ἀπώλειες, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά δὲν ἱκανοποίησαν τίς ἀπαιτήσεις τῶν ἀσθενεστέρων στρωμάτων γιά περισσότερο ριζοσπαστικὰ μέτρα, καὶ μάλιστα γιά ἀναδασμὸ γῆς. Οἱ μὲν ζητοῦσαν περιορισμὸ τῶν μεταρρυθμίσεων, οἱ δὲ ἀξίωσαν βαθύτερες τομές. Οἱ δύο πλευρὲς σὲ ἓνα μόνο συμφωνοῦσαν: νά ἐπικρίνουν τὸν Σόωνα. Ὁ Σόλων ἀπάντησε στις ἐπικρίσεις ὄχι μόνο δικαιολογώντας τὰ μέτρα πού ἔλαβε, ἀλλὰ καὶ ἐκθέτοντας τὴν πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ φιλοσοφία του.

Θά συνοψίσω τὰ θέματα τοῦ ἀπολογισμοῦ του:

1) Ἀρχίζω μέ ἓνα θέμα πού ἐκφράζεται μέ δύο λέξεις: ζυγήγαγον δῆμον (D 24). Ἡ συνηθισμένη ἐρμηνεία του εἶναι «συγκέντρωσα, κινητοποίησα τὸν κοινὸ λαό». Νομίζω ὅτι πρέπει νά ἐρμηνευθεῖ: «ἔνωσα τοὺς Ἀθηναίους πολίτες, ἕκαμα τοὺς Ἀθηναίους πολίτες — μέλη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Δήμου — νά συμφωνήσουν». Τὰ συμφραζόμενα λένε ὅτι ὁ Σόλων «συνήγαγε τὸ δῆμο» προτείνοντάς του ὀρισμένα μέτρα, τὰ ὅποια καὶ μνημονεύονται στὴ συνέχεια. Ἡ ἐρμηνεία πού ἀποκρούω θά στεκόταν, ἂν ὁ Σόλων εἶχε ἐπιβάλει αὐτὰ τὰ μέτρα μέ πραξικόπημα παρασύροντας τὸν κοινὸ λαό. Ἀλλὰ γνωρίζουμε καλά ὅτι ὁ Σόλων ἔλαβε ἐντολὴ νά λύσει τὴν κρίση ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τοῦ Δήμου, ὅπου μετεῖχαν Ἀθηναῖοι ὅλων τῶν στρωμάτων. Ἐπομένως ἔδω ἔχουμε τὴν πρώτη γνωστὴ σὲ μᾶς διατύπωση τοῦ μοτίβου πού μέ σύγχρονους ὄρους παραφράζεται: «Οἱ Ἀθηναῖοι μοῦ ἔδωσαν μέ πλειοψηφία ἐντολὴ νά ἐφαρμόσω τὸ πρόγραμμα πού τοὺς παρουσίασα».

2) Μαζὶ μ' αὐτὸ τὸ θέμα διαπλέκεται ἓνα ἄλλο: «ἐξεπλήρωσα τὶς ὑποσχέσεις μου».

Ἔνωσα τοὺς Ἀθηναίους μὲ τὶς ὑποσχέσεις μου.

Μήπως σταμάτησα πρὶν ὅλες ἐκπληρώσω;

Τὸ ἴδιο θέμα ἐπανέρχεται καὶ στὸ D 23

...γιατὶ ὅσα εἶπα, ὅλα μὲ τῇ βοήθεια
τῶν θεῶν τὰ ἔχω ξετελέφει.

3) Ὁ Σόλων δὲν ἀρκεῖται νὰ βεβαιώνει ὅτι τήρησε τὶς ὑποσχέσεις του. Πρὸς ἐπίρρωση τὶς ὑπενθυμίζει, στὸ D 24.

Ὁ μάγιστρος ὁ πιὸ καλὸς στὸ δικαστήριον τοῦ Χρόνου γιὰ μένα θὰ μιλήσει:

Ἡ μεγάλη τῶν Ὀλύμπιων θεῶν μητέρα, Ἡ Γῆ ἢ μαύρη,
ποὺ τὴν ἐλάφρωσα ἀπὸ τῶν ὑποθηκῶν τὶς πέτρες,
σὲ πολλὰ μέρη τῆς μπηγμένες, ὑπόδουλη πρὶν, ἐλεύθερη τώρα.

Ἀθηναίους ἔφερα πολλοὺς πίσω στὴ θεόκτιστη πατρίδα.

Ἄλλοι εἶχαν πουληθεῖ — παράνομα ἢ νόμιμα —
ἄλλοι εἶχαν φύγει ἀπὸ φτώχεια ἀναγκασμένοι.

Τῇ γλώσσα μας, τὴν ἀττική, πιά δὲ μιλοῦσαν,
σὲ τόσα μέρη πού 'χαν τριγυρίσει.

Μὰ κι' ἄλλους ἐλευθέρωσα, ποὺ τὴν ντροπὴ τῆς δουλωσύνης
στον τόπο τους τὸν ἴδιον μέσα ὑποφέραν

καὶ τρέμαν τῶν ἀφεντάδων τὰ καπρίτσια.

Ταιριάζοντας δύναμη καὶ δικαιοσύνη,

ἔκαμα ὅλα τοῦτα πράξη καὶ κατὰ πὼς ὑποσχεθεῖ τὰ εἶχα,

ἔγραφα νόμους τὸ ἴδιο δίκιους γιὰ ὅλους,

τοὺς εὐπατρίδες καὶ τοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους.

4) Στὸς τελευταίους τούτους στίχους ὁ Σόλων διαπλέκει τὸ θέμα τῆς ὑπομνήσεως τῶν ὑποσχέσεων μὲ ἓνα ἄλλο: σχολιάζει τὴν πολιτικὴν του παρέμβαση, τονίζοντας ὅτι ἦταν δίκαια γιὰ ὅλους. Καὶ συνεχίζει τὸ νέο θέμα:

Ἄν ἄλλος εἶχε πάρει τὸ κεντρὸ

καὶ ἦταν κακόμυαλος καὶ φατασόλας,

δὲ θά 'χε τὸ πλῆθος συγκρατήσει.

Ἄν εἶχα τῆ διάθεση νὰ κάμω πότε ὅσ' ἄρεσαν σὲ τούτους,
 πότε τὰ πού 'βαζαν οἱ ἄλλοι στὸ μυαλό τους,
 ἢ πόλη τούτη τώρα πολλῶν ἀνδρῶν θὰ ἦταν χήρα.
 Γιὰ τοῦτο παίρνοντας δύναμη δώθε καὶ κείθε,
 σὰ λύκος στροφογύρισα ἀνάμεσα σὲ σκύλους.
 Τὸ πλῆθος θὰ 'θελα νὰ φέξω ἀνοικτά,
 στὸν ἔπνο τους δὲν εἶχαν ἰδωμένα τὰ πού 'χουν τώρα.

.....
 Καὶ οἱ σπουδαῖοι καὶ δυνατοὶ ἄς μὲ παινεύουν
 καὶ φίλο ἄς μὲ νομίζουν, γιατί ἂν ἄλλος τὸ ἀξίωμα εἶχε πάρει,
 δὲ θὰ 'χε συγκρατήσει τὸ λαὸ οὔτε θὰ τὸν εἶχε σταματήσει
 πρὶν ἀπὸ τὸ γάλα βγάλει τὸ λίπος ὄλο.
 Ἐγὼ ὅμως στάθηκα ἀνάμεσά τους ἀκίνητος σὰν πέτρα.

5) Τὸ θέμα τῆς δικαιοσύνης εἰδικεύεται σὲ ἄλλα χωρία.
 Ἔτσι στὸ D 5 διαβάζουμε :

Στὸ λαὸ ἔδωσα τόσα προνόμια, ὅσα τοῦ ἀρκοῦσαν,
 τίποτε δὲν τοῦ πῆρα, μὰ οὔτε ἀπὸ πάνω πρόσθεσα.
 Γιὰ κείνους πού 'χαν δύναμη καὶ γιὰ τὰ πλούτη τους μακαρίζονταν,
 νοιάστηκα νὰ μὴν πάθουν κάτι ἄπρεπο.
 Καὶ τίς δύο παρατάξεις μὲ δυνατὴ προστάτηρα ἀσπίδα,
 ἄδικα δὲν ἄφησα καμία νὰ νικήσει.
 Καλύτερα τοὺς ἀρχηγὸς τὸ πλῆθος ἀκολουθαίει
 ἂν τὰ λουριά του παρασφίγγουν καὶ δὲν τ' ἀφήρουν.
 Ὑβρη γεννᾶνε τὰ πολλὰ σὲ ἄμυαλους ὅταν πηγαίνουν πλούτη.

Σὲ τοῦτο τὸ χωρίο, λοιπόν, ὁ Σόλων μᾶς λέει ὅτι ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης ποὺ
 εἶχε σχηματίσει τοῦ ὑπαγόρευσε στὸν μὲν λαὸ νὰ παραχωρήσει δικαιώματα ποὺ αὐ-
 τὸς δὲν εἶχε, ἀλλὰ ὄχι πέρα ἀπὸ ἓνα ὄριο, ποὺ ὁ ἴδιος ἔκρινε ἱκανοποιητικό, τοὺς δὲ
 εὐγενεῖς νὰ προστατέψει ἀπὸ ἀξιώσεις τοῦ λαοῦ, ποὺ ὁ ἴδιος ἔκρινε ἄπρεπες γι' αὐτούς.

Καὶ σ' ἄλλο χωρίο, τὸ D 23, τονίζει ὅτι δὲν ἱκανοποίησε τίς ἄμετρες ἀξιώσεις
 τοῦ πλῆθους.

Ἐκεῖνοι ποὺ ἔρχονταν ν' ἀρπάξουν πλούσιες εἶχανε ἐλπίδες.
 Καὶ ὁ καθένας τοὺς πολλοὺς νὰ πιάσει θησανροὺς καταδοκοῦσε.
 Πιστεύανε, τὰ μαλακά μου λόγια πὼς τραχιά κούβανε σχέδια,

Κούφιος ιδέες είχαν βάλει στα μυαλά τους
 και τώρα όργισμένοι με λοξοκοιτάζουν, έχθρός τους νά 'μουν.
 'Αδικα όμως, γιατί όσα είπα, όλα με τη βοήθεια
 τῶν θεῶν τὰ ἔχω ξετελέψει. Κι ἀνάρμοστα δὲν ἔχω πράξει.
 Δὲ μ' ἄρесе νὰ γίνω τύραννος, μὲ βία νὰ κυβερνήσω.

Τελειώνοντας, ὁ Σόλων διαδηλώνει ὅτι ἡ δικαιοσύνη δὲν ταυτίζεται μὲ κοινο-
 νική ἰσότητα μ' αὐτὰ τὰ λόγια: «Δὲ θέλησα νὰ δώσω στοὺς καλοὺς καὶ τοὺς κακοὺς
 ἴση μοίρα ἀπὸ τὴν εὐφορη γῆ τῆς πατρίδας». Δὲν πρέπει ὡστόσο νὰ ἀποδώσουμε
 ἰδιαίτερη σημασία στὴ χρήση ἀπὸ τὸν Σόωνα τῶν ὄρων καλοὶ καὶ κακοί, ἀντί-
 στοιχα γιὰ τοὺς εὐγενεῖς καὶ γιὰ τὸ λαό, γιατί ἦσαν κοινολεκτούμενοι.

Ἐὸ Σόλων ἐπιτιμήθηκε καὶ ἀπὸ μερικοὺς φίλους του, γιατί δὲν ἐπωφελήθηκε
 ἀπὸ τὴν εὐκαιρία ποὺ τοῦ παρουσιάσθηκε γιὰ νὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία ὡς τύραν-
 νος. Σ' αὐτοὺς ἀπάντησε ὄχι μὲ πολιτικὸ λόγο, ἀλλὰ μὲ ὄργη (D 23).

Ποὺ τὴν πατρίδα μου σεβάστηκα κι' οὔτε ἄγγισα
 τὴν τυραννίδα καὶ τὴν ἀμείλικτη βία, δὲν ντρέπομαι,
 γιατί δὲ μόλνα οὔτε ντρόπιασα τ' ὄνομά μου.
 Πιο πολὺ ἔτσι θαρρῶ νὰ ξεπεράσω ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

.....
 Ἔστω καὶ γιὰ μιὰ μέρα τύραννος νά 'χα γίνει
 καὶ πλοῦτη νά 'χα ἀμέτρητα συνάξει,
 ἄς μ' ἔγδερναν, ἀσκι ἀπὸ τὸ δέρμα μου νὰ κάμουν,
 κι' ἄς ἔσβηνε ἡ γενιά μου.

Ἡ σολώνεια περίπτωση ἔχει ὅλα τὰ στοιχεῖα ποὺ χρειάζονται γιὰ νὰ περι-
 γραφεῖ ἡ χαραυγὴ τῆς πολιτικῆς μὲ ὄρους ἰδεατοῦ τύπου (Idealtypus).

Ἀρχίζει μὲ μιὰ φάση, κατὰ τὴν ὁποία τὸ πνεῦμα ποὺ ἀνήσχυα ζητάει νὰ θερα-
 πεύσει κάποια κοινωνικὴ κρίση μετακινεῖται ἀπὸ τὸ ἀ-πολιτικὸ πεδίο στὸ πολιτικὸ.
 Ἡ ἀ-πολιτικὴ θεραπεία, ἠθικο-θεολογικοῦ περιεχομένου, ποὺ πῆγε νὰ ἐκφράσει ἀρ-
 χικὰ ὁ Σόλων, ἦταν γνώριμη καὶ καθιερωμένη. Ἡ πολιτικὴ προσέγγιση ἦταν νέα
 γιὰ τὸν ἴδιον. Ἡ ἀ-πολιτικὴ στάση του προϋπέθετε εὐαισθησία ἐμπρὸς στὴ ρήξη
 τῆς κοινότητος τῶν Ἀθηναίων, τίποτε περισσότερο. Ἡ ἀνάληψη πολιτικῆς δράσεως
 ἐκ μέρους του ἔγινε δυνατὴ ἔπειτα ἀπὸ τρεῖς πρόσθετες πνευματικὲς διεργασίες.
 διέγινε πραγματιστικὰ τὰ αἷτια καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς κρίσεως, βρῆκε μέτρα ποὺ
 μποροῦσαν νὰ ἐφαρμοσθοῦν καὶ νὰ ὀδηγήσουν στὴν ἐπέμβαση τῆς κρίσεως καὶ
 ἔλαβε τὴν ἀπόφαση νὰ παρέμβει ὁ ἴδιος στὴν πραγματικότητα.

Ἡ δεύτερη φάση εἶναι ἐκείνη τῆς δράσης μὲ δύο ἐπεισόδια : ἔγκριση τοῦ πολιτικοῦ προγράμματος ἀπὸ τὸ κυρίαρχο πολιτειακὸ ὄργανο, πὸν στὴν προκείμενη περίπτωση εἶναι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου, καὶ ἐκτέλεση τοῦ προγράμματος ἀπὸ τὸν εἰσηγητὴ του.

Κατὰ τὴν τρίτη φάση οἱ κοινωνικὲς δυνάμεις κρίνουν, θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ, τὴν πραγματοποιηθεῖσα πολιτικὴ παρέμβαση. Ὁ πολιτικὸς ἀποκρίνεται ὑπερασπιζόμενος τὸ ἔργο του μὲ ἐπιχειρήματα.

Ἡ σολώνεια περίπτωση εἶναι λοιπὸν ἓνα ὁλοκληρωμένο παράδειγμα εἰσόδου ἐνὸς προσώπου στὴν πολιτικὴ κοινότητα, μάλιστα σὲ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ πολιτικὴ εἶναι ἀκόμη νέα.

Ὁ ἴδιος ὁ Σόλων, μέσα ἀπὸ τὸ πολιτικὸ ἔργο του καὶ μέσα ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς στοχασμοὺς του μᾶς ἀποκαλύπτεται ὡς μία ὄριμη πολιτικὴ προσωπικότητα. Γνωρίζει τὰ πράγματα, ὑπολογίζει τὸν συσχετισμὸ δυνάμεων, ἔχει ἐπίγνωση τῶν ἀντικειμενικῶν δυνατοτήτων, εἶναι γόνιμος σὲ ιδέες, ὑποτάσσει τὰ συμφέροντα ὁμάδων στὸ συμφέρον τοῦ συνόλου, εἶναι μετριοπαθής, ἀλλὰ καὶ μαχητικὸς, ὅταν πρόκειται νὰ συγκρατήσῃ τίς ὑπερβολὰς μιᾶς παρατάξεως, μένει σταθερὸς στὶς ἐπιλογές του, ἔχει ἠθικὰς ἀρχές, δὲν ἐπωφελεῖται ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας γιὰ νὰ ἀντλήσῃ προσωπικὰ ὀφέλη.

Τὸ ἔργο τοῦ πολιτικοῦ κρίνεται πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν ἔκβαση τῶν πραγματοποιήσεών του. Καὶ αὐτὸ τὸ διανοήθηκε ὁ Σόλων πὸν σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ποιήματά του, ὅπως εἶδαμε, φαντάζεται νὰ λογοδοτεῖ στὸ Δικαστήριον τοῦ Χρόνου :

«Ὁ μάρτυρας ὁ πιὸ καλὸς στὸ δικαστήριον τοῦ Χρόνου γιὰ μένα θὰ μιλήσῃ».